[0-0-1]
तस्मै श्रीगुरवे नमः
[0-0-2]
काशिकावृत्तिः
[0-0-3]
वृत्तौ भाष्ये तथा धातुनामपारायणादिषु।
विप्रकीर्णस्य तन्त्रस्य क्रियते सारसंग्रहः॥1॥
इष्ट्युपसंख्यानवती शुद्धगणा
विवृतगूढसूत्रार्था।
व्युत्पन्नरूपसिद्धिर्वृत्तिरियं काशिका नाम॥2॥
व्याकरणस्य शरीरं परिनिष्ठितशास्त्रकृत्यमेतावत्।
शिष्टः परिकरबन्धः क्रियतेऽस्य ग्रन्थकारेण॥3॥
[0-0-4]
अथ शब्दानुशासनम्॥
[0-0-5]
केषां शब्दानाम्? लौकिकानां वैदिकानां च।
कथमनुशासनम्? प्रकृत्यादिविभागकल्पनया
सामान्यविशेषवता लक्षणेन।
[0-0-6]
प्रत्याहारप्रकरणम् अथ किमर्थो वर्णानामुपदेशः?
प्रत्याहारार्थः। प्रत्याहारो लाघवेन
शास्त्रप्रवृत्त्यर्थः॥
अ इ उ ण् ॥1॥
[0-0-7]
अ इ उ इत्यनेन क्रमेण वर्णानुपदिश्यान्ते णकारमितं
करोति प्रत्याहारार्थम्। तस्य ग्रहणं भवत्येकेन उरण्
रपरः (1.1.52) इत्यकारेण। ह्रस्वमवर्णं प्रयोगे

संवृतम्। दीर्घप्लुतयोस्तु विवृतत्वम्। तेषां सावर्ण्यप्रसिद्ध्यर्थमकार इह शास्त्रे विवृतः प्रतिज्ञायते। तस्य प्रयोगार्थम् अ अ (8.4.68) इति शास्त्रान्ते प्रत्यापत्तिः करिष्यते॥

ऋ ऌ क् ॥2॥

[0-0-8]

ऋ ऌ इत्येतौ वर्णावुपदिश्य पूर्वांश्चान्ते ककारमितं करोति प्रत्याहारार्थम्। तस्य ग्रहणं भवति त्रिभिः। अकः सवर्णे दीर्घः (6.1.101) इत्यकारेण, इको गुणवृद्धी (1.1.3) इतीकारेण, उगितश्च (4.1.6) इत्युकारेण। अकारादयो वर्णाः प्रचुरप्रयोगविषयास्तेषां सुज्ञानमुपदेशे प्रयोजनम्। ऌकारस्तु क्लृपिस्थ एव प्रयुज्यते। क्लृपेश्च पूर्वत्रासिद्धम् (8.2.1) इति लत्वमसिद्धम्, तस्यासिद्धत्वात् ऋकार एवाच्कार्याणि भविष्यन्तीति किमर्थम् ऌकार उपदिश्यते? लत्वविधानाद्यानि पराण्यच्कार्याणि तानि ऌकारे यथा स्युरिति। कानि पुनस्तानि। प्लुतः, स्वरितः, द्विर्वचनम्। क्लृ3प्तशिखः, प्रक्लृप्तः, क्लृप्तः, क्लृप्तवानिति।

[0-0-9]

यच्चाशक्तिजमसाधुशब्दरूपं तदनुकरणस्यापि साधुत्वमिष्यते। तत्स्थस्यापि ऌकारस्याच्कार्यप्रतिपत्त्यर्थम् ऌकारोपदेशः क्रियते। ऋतक इति प्रयोक्तव्ये शक्तिवैकल्यात् कुमारी ऌतक इति प्रयुङ्क्ते, तदन्यो ऽनुकरोति कुमार्य्ऌतक इत्याहेति॥

ए ओ ङ् ॥3॥

[0-0-10]

ए ओ इत्येतौ वर्णावुपदिश्यान्ते ङकारमितं करोति प्रत्याहारार्थम्। तस्य ग्रहणं भवत्येकेन एङि पररूपम्

(6.1.94) इत्येकारेण॥

ऐ औ च् ॥4॥

[0-0-11]

ऐ औ इत्येतौ वर्णावुपदिश्य पूर्वांश्चान्ते चकारमितं करोति प्रत्याहारार्थम्। तस्य ग्रहणं भवति चतुर्भिः। अचः परस्मिन् पूर्वविधौ (1.1.57) इत्यकारेण, इच एकाचो ऽम् प्रत्ययवच्च (6.3.68) इति इकारेण, एचो ऽयवायावः (6.1.78) इति एकारेण, वृद्धिरादैच् (1.1.1) इति ऐकारेण।

[0-0-12]

प्रत्याहारे ऽनुबन्धानां कथमज्ग्रहणेषु न।

[0-0-13]

आचारादप्रधानत्वाल्लोपश्च बलवत्तरः॥

[0-0-14]

वर्णेषु ये वर्णैकदेशा वर्णान्तरसमानाकृतयस्तेषु तत्कार्यं न भवति। तच्छायानुकारिणो हि ते, न पुनस्त एव। पृथक्प्रयत्ननिर्वर्त्यं हि वर्णमिच्छन्त्याचार्याः।

[0-0-15]

नुड्विधिलादेशविनामेषु ऋकारे प्रतिविधातव्यम्। नुड्विधौ ऋकारग्रहणम् आनृधतुः, आनृधुः। लादेशे ऋकारग्रहणम्। क्लृप्तः, क्लृप्तवान्। विनामे ऋकारग्रहणम्। कर्तॄणाम्॥

ह य व र ट् ॥5॥

[0-0-16]

ह य व र इत्येतान् वर्णानुपदिश्य पूर्वांश्चान्ते टकारमितं करोति प्रत्याहारार्थम्। तस्य ग्रहणं भवत्येकेन शश्छो ऽटि (8.4.63) इत्यकारेण। अयं रेफो यकारात् पर उपदिश्यते। तस्य यर्ग्रहणेन

यय्ग्रहणेन च ग्रहणे सति स्वर्नयति प्रातर्नयतीत्यत्र
यरो ऽनुनासिके ऽनुनासिको वा (8.4.45) इति
अनुनासिकः प्राप्नोति, मद्र्ह्रदो भद्र्ह्रद इत्यत्र
द्विर्वचनं प्राप्नोति अचो रहाभ्यां द्वे (8.4.46) इति।
[0-0-17]
कुण्डं रथेन, वनं रथेनेत्यत्र अनुस्वारस्य ययि
परसवर्णः (8.4.58) इति परसवर्णः प्राप्नोति। नैष
दोषः, आकृतौ पदार्थे समुदाये सकृल्लक्ष्ये
लक्षणं प्रवर्तते इत्येतस्मिन् दर्शने
यरो ऽनुनासिके ऽनुनासिको वा (8.4.45)
अन्तरतमो भवतीत्येवमेतत् प्रवर्तते। तदनेन
गकारादीनां ङकारादयो ये
यथास्वं स्थानतो गुणतश्चान्तरतमास्ते सर्वे विहिताः।
ये तु न स्थानतो नापि गुणतः, स्थानमात्रेण
गुणमात्रेण वा अन्तरतमास्ते सर्वे निवर्तिता इति
स्थानमात्रान्तरतमो रेफस्य णकारो न भवति।
द्विर्वचने ऽपि रेफस्य यरन्तर्भावे सति यर्कार्यं प्राप्तम्,
तत् साक्षाच्छिष्टेन निमित्तभावेन बाध्यत इति न द्विरुच्यते
रेफः।
[0-0-18]
अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः (8.4.58)
इत्येतदप्यनुस्वारान्तरतमं सकृदेव
परसवर्णं विदधाति। न च
रेफस्यानुस्वारान्तरतमः सवर्णो ऽस्तीति न भविष्यति
कुण्डं रथेन, वनं रथेनेत्यत्र। अटां मध्ये
विसर्जनीयजिह्वामूलीयोपध्मानीयानामप्युपदेशः कर्तव्यः।
किं प्रयोजनम्? उरxकेण, उरः केण, उरwपेण, उरः पेण। अत्र
अड्व्यवाये (8.4.2) इति णत्वं यथा स्यादिति॥
लण् ॥6॥

[0-0-19]

ल इत्येकं वर्णमुपदिश्य पूर्वांश्चान्ते णकारमितं करोति प्रत्याहारार्थम्। तस्य ग्रहणं भवति त्रिभिः। अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः (1.1.69) इत्यकारेण, इण्कोः (8.3.57) इतीकारेण, इको यण् अचि (6.1.77) इति यकारेण। इण्ग्रहणानि सर्वाणि परेण णकारेण। अण्ग्रहणानि तु पूर्वेण, अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः (1.1.69) इत्येतदेवैकं परेण।

[0-0-20]

अथ किमर्थमज्ग्रहणमेवैतन्न क्रियते? नैवं शक्यम्, अन्तःस्थानामपि हि सवर्णानां ग्रहणमिष्यते सय्ँय्ँयन्ता। सव्ँव्ँवत्सरः। यल्ँल्ँलोकम्। तल्ँल्ँलोकमित्यत्रानुस्वारस्यानुनासिके ययि परसवर्णे कृते तस्य यर्ग्रहणेन ग्रहणाद्द्विर्वचनं यथा स्यादिति।

[0-0-21]

हकारादिष्वकार उच्चारणार्थः, नानुबन्धः। लकारे त्वनुनासिकः प्रतिज्ञायते, तेन उरण् रपरः (1.1.51) इत्यत्र प्रत्याहारग्रहणाल्लपरत्वमपि भवति॥

ञ म ङ ण न म् ॥7॥

[0-0-22]

ञ म ङ ण न इत्येतान् वर्णानुपदिश्य पूर्वांश्चान्ते मकारमितं करोति प्रत्याहारार्थम्। तस्य ग्रहणं भवति त्रिभिः। पुमः खय्यंपरे (8.3.6) इत्यकारेण, हलो यमां यमि लोपः (8.4.64) इति यकारेण, ङमो ह्रस्वादचि ङमुण्नित्यम् (8.3.32) इति ङकारेण। ञमन्ताड्डः (उना॰ सू॰ 1.111) इति ञकारेणापि ग्रहणमस्य दृश्यते।

[0-0-23]

केचित् तु सर्वाण्येतानि प्रत्याहारग्रहणानि ञकारेण भवन्त्विति मकारमनुबन्धं प्रत्याचक्षते, तथा च सति ङमो ह्रस्वादचि ङमुण्नित्यम् (8.3.32) इत्यत्रागमिनोर्झभोरभावादागमाभावप्रतिपत्तौ प्रतिपत्तिगौरवं भवति॥

झ भ ञ् ॥8॥

[0-0-24]

झ भ इत्येतौ वर्णावुपदिश्य पूर्वांश्चान्ते ञकारमितं करोति प्रत्याहारार्थम्। तस्य ग्रहणं भवत्येकेन अतो दीर्घो यञि (7.3.101) इति यकारेण॥

घ ढ ध ष् ॥9॥

[0-0-25]

घ ढ ध इत्येतान् वर्णानुपदिश्य पूर्वांश्चान्ते षकारमितं करोति प्रत्याहारार्थम्। तस्य ग्रहणं भवति द्वाभ्याम् एकाचो बशो भष् झषन्तस्य स्ध्वोः (8.2.37) इति भकारझकाराभ्याम्॥

ज ब ग ड द श् ॥10॥

[0-0-26]

ज ब ग ड द इत्येतान् वर्णानुपदिश्य पूर्वांश्चान्ते शकारमितं करोति प्रत्यहारार्थम्। तस्य ग्रहणं भवति षड्भिः। भोभगोअघोअपूर्वस्य यो ऽशि (8.3.17) इत्यकारेण, हशि च (6.1.114) इति हकारेण, नेड्वशि कृति (7.2.8) इति वकारेण, झलां जश् झशि (8.4.53) इति जकारझकाराभ्याम्, एकाचो बशो भष् झषन्तस्य स्ध्वोः (8.2.37) इति बकारेण॥

ख फ छ ठ थ च ट त व् ॥11॥

[0-0-27]

ख फ छ ठ थ च ट त इत्येतान् वर्णानुपदिश्यान्ते वकारमितं करोति प्रत्याहारार्थम्। तस्य

ग्रहणं भवत्येकेन नश्छव्यप्रशान् (8.3.7) इति
छकारेण। खफग्रहणमुत्तरार्थम्॥
क प य् ॥12॥
[0-0-28]
क प इत्येतौ वर्णावुपदिश्य पूर्वांश्चान्ते
यकारमितं करोति प्रत्याहारार्थम्। तस्य ग्रहणं भवति
चतुर्भिः। अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः (8.4.58) इति
यकारेण, मय उञो वो वा (8.3.33) इति मकारेण,
झयो हो ऽन्यतरस्याम् (8.4.62) इति झकारेण,
पुमः खय्यंपरे (8.3.6) इति खकारेण॥
श ष स र् ॥13॥
[0-0-29]
श ष स इत्येतान् वर्णानुपदिश्य पूर्वांश्चान्ते रेफमितं
करोति प्रत्याहारार्थम्। तस्य ग्रहणं भवति पञ्चभिः।
यरो ऽनुनासिके ऽनुनासिको वा (8.4.45) इति यकारेण,
झरो झरि सवर्णे (8.4.65) इति झकारेण, खरि च
(8.4.55) इति खकारेण, अभ्यासे चर् च (8.4.54) इति
चकारेण, शर्पूर्वाः खयः (7.4.61) इति शकारेण॥
ह ल् ॥14॥
[0-0-30]
ह इत्येकं वर्णमुपदिश्य पूर्वांश्चान्ते लकारमितं करोति
प्रत्याहारार्थम्। तस्य ग्रहणं भवति षड्भिः।
अलो ऽन्त्यात् पूर्व उपधा (1.1.65) इति अकारेण,
हलो ऽनन्तराः संयोगः (1.1.7) इति हकारेण,
लोपो व्योर्वलि (6.1.66) इति वकारेण,
रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च (1.2.26) इति रेफेण,
झलो झलि (8.2.26) इति झकारेण,
शल इगुपधादनिटः क्सः (3.1.45) इति शकारेण।
[0-0-31]

अथ किमर्थमुपदिष्टो ऽपि हकारः पुनरुपदिश्यते? कित्त्वविकल्पक्सेड्विधयो यथा स्युरिति। स्निहित्वा, स्नेहित्वेत्यत्र रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च (1.2.26) इति कित्त्वं वा यथा स्यात्, लिहेरलिक्षदिति शल इगुपधादनिटः क्सः (3.1.45) इति क्सो यथा स्यात्, रुदिहि, स्वपिहीति वलादिलक्षण इड्यथा स्यात्। अदाग्धाम्। झल्ग्रहणेषु च हकारस्य ग्रहणं यथा स्यात्। यद्येवम्, ह य व र ट् (प्र.सू. 5) इत्यत्र तर्हि किमर्थमुपदिश्यते? महाँ हि सः, देवा हसन्तीत्यत्राड्ग्रहणेषु चाश्ग्रहणेषु च हकारस्य ग्रहणं यथा स्यात्। ब्राह्मणो हसति हशि च (6.1.114) इत्युत्वं यथा स्यात्।

[0-0-32]

एकस्माद्ङञणवटा द्वाभ्यां षस्त्रिभ्य एव कणमाः स्युः।

[0-0-33]

ज्ञेयौ चयौ चतुर्भ्यो रः पञ्चभ्यः शलौ षड्भ्यः॥ इति।

[0-0-34]

इति प्रत्याहारप्रकरणम्॥